

вадами в Україні на найближчі роки та перспективи. – К.: Інститут спец. педагогіки АПН України, 1996. – 36 с.

7. Федоренко С. В. Внесок кафедри тифлопедагогіки в систему підготовки кадрів спеціальної освіти / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 10. – С. 182-190.
8. Федоренко С. В. Навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні: історія та сьогодення : монографія / С. В. Федоренко. – Запоріжжя: Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. – 306 с.

The article analyzes the system of training and education of children with visual impairments in Ukraine and its development trends in late XX - early XXI century.

Keywords: Ukraine, education, children with visual impairments, typhlopedagogical, trends and contradictions of reform.

Отримано 19.9.2013

УДК 376-056.262:159.954

О.М. Федорова

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СЛОВЕСНОЇ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

У статті проаналізовано стан розробленості у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі проблеми формування словесної творчої уяви у дитячому віці, з'ясовано підходи науковців щодо впливу вади зору на розвиток і функціонування уяви зороводепривованих осіб, розкрито взаємозв'язок між уявою, розвитком мовлення і словесною творчістю у молодшому шкільному віці, визначено місце і роль казки як літературного жанру в розвитку творчої уяви дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: діти з порушеннями зору, уява, словесна творчість, усне мовлення, предметні уявлення.

В статье проанализировано состояние изученности в общей и специальной психолого-педагогической литературе проблемы

формирования словесного творчества в детском возрасте. Рассматриваются взгляды ученых на степень влияния нарушения зрения на развитие и функционирование воображения лиц с нарушениями зрения, раскрыта связь между воображением, развитием речи и словесным творчеством в младшем школьном возрасте. Также определено место и роль сказки как литературного жанра в развитии творческого воображения детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: дети с нарушениями зрения, воображение, словесное творчество, устная речь, предметные представления.

Сучасні тенденції гуманізації спеціальної та загальної освіти, стрімкий процес інтеграції дітей, які мають особливості психофізичного розвитку, в інклюзивне освітнє середовище обумовлюють підвищення рівня вимог до їх навчальних умінь та навичок. Сформовані на належному рівні компенсаторні пристосування мають забезпечити їм успішне оволодіння програмовими знаннями і соціалізацію серед здорових однолітків.

У психічному розвитку дітей з порушеннями зору надзвичайно важливу компенсаторну функцію виконує уява, заповнюючи прогалини у чуттєвому пізнанні (Л.С. Виготський, О.Г. Литвак) [1; 5]. Саме за допомогою відтворюючої уяви за участі збережених аналізаторів, спираючись на словесні описи, у дітей з глибокими вадами зору формуються та створюються образи об'єктів, які не були доступними для безпосереднього зорового сприймання.

Аналіз спеціальної педагогічної і психологічної літератури з проблеми особливостей уяви осіб з глибокими порушеннями зору (П. Віллей, К. Бюрклен, Є.П. Єрмаков, В. Зайскаускас, М. І Земцова, О.Г. Литвак, Н.Г. Морозова, С.Л. Рубінштейн, В.М. Сорокін) довів залежність уяви незрячих від обсягу та якості накопичених уявлень і життєвого досвіду. Загально визнаним науковим фактом є той, що уявлення незрячих, які формуються на неповній сенсорній основі, характеризуються рядом особливостей, порівняно з уявленнями зрячих, а саме: фрагментарністю, схематичністю, низьким рівнем узагальнення і вербалізмом (О.Г. Литвак, Є.П. Синьова, В.О. Феоктистова). Саме якість сформованих образів уявлень, що закріплюються у пам'яті, визначає здатність дитини з порушеннями зору реконструювати їх в образи уяви.

Аналіз тифлологічної літератури з окресленої проблеми доводить, що побудова людиною з порушеннями зору образів уяви залежить від багатьох факторів: від стану зору, часу втрати зору, віку, часу, з якого почалося інтенсивне навчання і виховання незрячої дитини з урахуванням стану зорового аналізатора, від індивідуальних особливостей, активності особистості та ін. При цьому провідна компенсаторна роль належить збереженим аналізаторам (А.І. Зотов,

О.Г. Литвак, М.І. Земцова, Л.С. Виготський, Л.І. Солнцева, В.О. Феоктистова). Розвиток творчої уяви у дітей з порушеннями зору опиняється у безпосередній залежності від процесів сприймання, стану пам'яті, мислення, мовленнєвого розвитку, які заповнюють дефіцит чуттєвого відображення.

В умовах звуженого зорового сприймання нерідко основним шляхом пізнання для дитини є словесний опис об'єкта за відсутності або обмеженості чуттєвих елементів, що призводить до вербалізму уявлень внаслідок порушення співвідношення чуттєвого і поняттєвого в образі (В.І. Бельтюков, О.Г. Литвак, Н.С. Костючек) [4; 5]. Єдність форм чуттєвого та логічного пізнання та їх розвиток є передумовою для формування творчої уяви незрячих. Слабкість узагальнень і відсутність чіткого співвіднесення між реальними явищами навколишньої дійсності і їх словесними позначеннями обумовлюють своєрідність не лише мовлення незрячих як продукту їх мовленнєвої діяльності, а й витворів уяви, реалізованих у словесній творчості (переказах, розповідях, творах).

У загальній психології уява трактується як здібність людини до побудови нових образів шляхом переробки психічних компонентів, набутих у минулому досвіді; як процес психічного створення образу предмету або ситуації шляхом перебудови наявних уявлень (Л.С. Виготський, С.Ю. Головін, А. Кестлер, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, Л.Д. Столяренко, М.Г. Ярошевський). Більшість авторів також використовують термін «фантазія» як синонім поняття «уява».

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження, ми дійшли висновку, що у сучасній загальній психології уяву розуміють як відображення реальної дійсності у нових, незвичних, неочікуваних поєднаннях та зв'язках. Синтез уявлень у процесі уявлення здійснюється шляхом аглютинації, гіперболізації, акцентування, схематизації, типізації та аналогії.

Уява виникла в процесі трудової діяльності людини і розвивається на її основі. Перш ніж розпочати будь-яку трудову діяльність, виконати ту чи іншу дію, а також у процесі самої трудової діяльності, людина осмислює, подумки уявляє той предмет, що планує створити. образи, які виникають у свідомості, мають пізнавальне та регулююче значення, що зростає вразі ускладнення діяльності, її інтелектуалізації, посилення творчої спрямованості. Уява є важливою складовою процесу пізнання та діяльності людини [6].

Крім того, залучення уяви та мислення у процес діяльності визначається ступенем невизначеності проблемної ситуації, повнотою чи дефіцитом інформації, що міститься у вихідних даних завдання, яке стоїть перед особою. Якщо вихідні дані відомі, то хід розв'язання задачі підпорядковується переважно законам мислення. У тому випадку, коли дані не можуть бути проаналізовані, діють механізми уяви. Цінність уяви – в тому, що вона дозволяє прийняти рішення за відсутності

належної повноти знань, необхідних для виконання завдання, але при цьому шляхи розв'язання проблеми не завжди є достатньо точними, що є проявом обмеженості уяви.

У зв'язку із такою якісно своєрідною взаємодією в уявному образі чуттєвих та абстрактно-поняттєвих компонентів необхідно відмітити особливі функції уяви у процесі пізнання:

- в актах пізнання уява дозволяє співвідносити та пов'язувати абстрактні, загальні знання з чуттєвим матеріалом;

- уява функціонує у генетичному зв'язку з мисленням, яке скеровує останню і компонує її образи у систему логічно впорядкованих, несуперечливих елементів;

- уява, що є активним відображенням об'єктивної дійсності, перетворення та переосмислення образів, передбачає існування свідомого суб'єкта, предметом його активності.

Отже, як психічний процес уява виражається:

- у побудові образу, засобів і кінцевого результату предметної діяльності суб'єкта;

- у створенні програми поведінки, коли проблемна ситуація є невизначеною;

- у продукуванні образів, які не програмують, а замінюють діяльність;

- у створенні образів, що відповідають опису об'єкта.

Такі чуттєві, розумові образи створюються не лише уявою, а й сприйманням, пам'яттю, мисленням, а вихідними у діяльності уяви є відчуття та сприймання предметів і явищ оточуючої дійсності (Л.С. Коршунова, О.І. Ніколаєва, Б.І. Пружинін).

За ступенем самостійності уяви та оригінальності її продуктів у загальній психології розрізняють два види активної уяви – репродуктивну (відтворюючу) та творчу.

Уява, хоча і лежить в основі будь-якого творчого процесу, але не є тотожною творчості (А.В. Брушлинський, Л.С. Коршунова). Провідним механізмом творчої уяви, яка має на меті створення чогось нового, предмета, який досі не існував, виступає процес привнесення певних властивостей та якостей інших предметів, непритаманних даному. Творча уява є, в першу чергу, перетворювальною діяльністю, що переосмислює, перекомбінує раніше отримані враження, збережені в образах пам'яті, тому є утворенням вищого рівня порівняно зі сприйманням і уявлінням (Л.С. Виготський, А. Кестлер, Л.С. Коршунова, С.Л. Рубінштейн). За висловом Л.С. Виготського, «уява не повторює у тих самих поєднаннях і тих самих формах окремі враження, які були накопичені раніше, а будує якісь нові ряди з раніше накопичених вражень. Іншими словами, – продовжує автор, – привнесення нового у саме протікання наших вражень і зміна цих вражень таким чином, що в результаті цієї діяльності виникає певний новий образ, який раніше не існував, складає основу тієї діяльності, яку

ми називаємо уявою» [1, с. 37].

Хоча уява традиційно розглядається як самостійний процес, проте деякі автори схильні розглядати її в єдності процесів мислення, пригадування та уявлення (О.І. Ніколаєва). Для нашого дослідження особливу цінність представляє думка Е.А. Пармона про те, що відносно чуттєвих образів та уявлень уява виступає як більш висока форма узагальнення, а відносно абстрактного мислення її образи слугують своєрідним чуттєвим підґрунтям. Це твердження обґрунтовує компенсуючу роль, яку бере на себе уява у пізнавальній діяльності осіб з вадами зору.

Психологи і педагоги підкреслюють значний вплив уяви на розвиток творчості у дитячому віці (Р.С. Немов, О.І. Ніколаєва). Поступальний розвиток уяви від репродуктивної до творчої відбувається у старшому дошкільному віці і пов'язаний із засвоєнням символічної функції предметів і залученням дітей до сюжетно-рольових ігор (Л.С. Виготський, О.І. Ніколаєва, Н.Ф. Талізїна, Т. Рїбо). У молодшому шкільному віці, по мірі засвоєння знань, відбувається перехід від простого довільного комбїнування уявлень до комбїнування логїчно обґрунтованого, що є важливою психологїчною передумовою розвитку творчої уяви.

Отже, проаналїзувавши ряд праць з вікової психологїї, можна дійти висновку, що дитина молодшого шкільного віку використовує творчу уяву як засіб компенсації відсутності відповідних знань і досвіду, і водночас уява перебуває у прямїй залежності від багатства і різноманїтності попереднього досвіду дитини (О.І. Ніколаєва, Л.С. Виготський).

Творча уява та її вплив на формування й розвиток літературної, або як її ще називають словесної, творчості були предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубїжних педагогів і психологів (Л.С. Виготський, О.І. Ніколаєва, М.В. Єрмолаєва, Н.С. Лейтес) [1; 2].

Науковці погоджуються в тому, що первинна форма дитячої творчості є синкретичною, тобто в нїй не розділені окремі види мистецтва, внаслідок чого діти ще не розділяють поезїї, прози або драми (Л.С. Виготський). Спеціальні дослідження також виявили переважання усних форм дитячої словесної творчості над письмовими у молодшому шкільному віці, і надання переваги казкам серед інших літературних жанрів.

Сучасні дослідження в галузі тифлопсихологїї (П. Віллей, К. Бюрклен, Є.П. Єрмаков, В. Зайскаускас, М.І Земцова, О.Г. Литвак, Н.Г. Морозова, С.Л. Рубїнштейн, В.М. Сорокін) доводять незаперечність того факту, що залежність уяви від досвіду та сформованих уявлень обумовлює особливості її проявів у дітей з глибокими порушеннями зору, оскільки їх досвід відрїзняється глибокою своєрідністю, порівняно з досвідом зрячої дитини, а тим більше з досвідом дорослої людини. Так само, як і в людини з нормальним зором, уявлення незрячої людини

формується завдяки сприйманню – дотиковому, слуховому і зоровому – проте це відбувається на обмеженій сенсорній основі. Водночас, як доводять дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, ступінь адекватності уявлень навіть про добре знайомі предмети у сліпих та слабозорих значно нижчий, ніж в осіб з нормальним зором, темп формування уявлень загальмований, а самі уявлення неповні, недостатньо чіткі та нестійкі (О.Г. Литвак, Є.П. Синьова, В.О. Феоктистова). Картина світу незрячої людини часто є результатом творчої діяльності уяви. Вона не відтворює те, що було людиною сприйнято в минулому досвіді, а оперує попередніми витворами уяви, створюючи з них нові комбінації.

Для нашого дослідження важливо враховувати таку особливість психічної діяльності дітей з порушеннями зору – зниження загальної та пізнавальної активності дітей даної категорії, обмеженість їх соціальних контактів і бідність життєвого досвіду негативним чином впливає на формування адекватних уявлень про оточуючий світ. В наслідок цього дитина з порушеннями зору погано орієнтується у життєвих ситуаціях, відчуває труднощі у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між подіями та вчинками оточуючих, перенесенні власного досвіду з однієї ситуації на іншу, що, у свою чергу, відбивається на продуктах словесної творчості незрячих дітей.

Проте перелічені недоліки значною мірою долаються в процесі корекції уявлень. Таким чином, розширення кола уявлень дітей, їх конкретизація та узагальнення створюють досить міцну основу для розвитку уяви, що втілюється у творчій діяльності.

В плані розвитку уяви мова і мовлення мають важливе компенсаторне значення для незрячої дитини. Мова організовує чуттєвий досвід, спрощує порівняння й узагальнення ознак предметів, поживляє відтворення старих уявлень і дає можливість на їх основі утворювати нові за умови сформованості мінімуму конкретних уявлень (М.І. Земцова) [3].

Слово дозволяє передавати складні відносини, особливо внутрішнього характеру, динаміку та протікання подій, тобто те, що є недоступним для зображення в образотворчих формах. Для більшості дітей з глибокими порушеннями зору словесна творчість є основною доступною виражальною діяльністю, оскільки вияв власних емоцій через малюнок може бути виключеним. Взагалі, для акту творчості у рівній мірі необхідний інтелектуальний і емоційний компоненти. Почуття, як і мислення, є рушійною силою творчості людини. З цього випливає, що обидва компоненти, мислення і емоції, рівноцінні одне одному і можуть по-різному проявлятися у різних художніх витворах.

Одним з найбільш доступних і відповідних віковій засобів формування і розвитку словесної творчої уяви дітей молодшого шкільного віку є казка. У тифлопедагогіці і тифлопсихології казка раніше не була об'єктом спеціальних досліджень і розглядалася лише у

контексті вивчення особливостей розвитку усного мовлення дітей з порушеннями зору (Н.С. Костючек, Т.О. Семенишена, П.І. Чигринова) [4]. Водночас казка є не лише ефективним засобом розвитку мовлення і творчих нахилів дітей, а й корекції недоліків когнітивної сфери дітей з порушеннями зору.

Єдність реалістичного, чарівного і фантастичного робить казки особливо привабливим для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Бажання дітей пізнати навколишнє життя, взяти в ньому активну участь, змінити його виявляється в їхньому фантазуванні. Саме тому діти дошкільного та молодшого шкільного віку люблять не тільки слухати, а й самостійно складати казки.

Казки розвивають розумові здібності, мовлення, творче мислення, уяву та інші психічні якості дитини, а їх складання – творчі здібності, комунікативні навички, творчу винахідливість (Н.С. Лейтес, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський, С.Ф. Русова). Сприймання, розуміння та відтворення казки розширює знання дитини про оточуючий світ, формує уявлення про взаємостосунки між людьми на прикладі взаємовідносин дійових осіб у казці.

Казка як культурно-літературний феномен була предметом досліджень у різних наукових галузях: філософії (О.Б. Величко), культурології, літературознавства (Н.О. Ведернікова, С.В. Дунаєвська, В.Я. Пропп, О.В. Сорокотенко), лінгвістиці, психолінгвістиці, психології (В.М. Андросова, Н.В. Виноградова, Л.М. Гурович, О.В. Запорожець, О.І. Ніколаєва, М.В. Єрмолаєва, Т.Д. Зінкевич-Євстигнеєва, Н.О. Циванюк), педагогіці (Н.Ф. Тализіна).

В основі визначення поняття «казка» найчастіше лежать такі ознаки: усний переказ казки, її розважальний характер, незвичайність зображуваних подій (О.М. Афанасьєв, Е.В. Померанцева, Ю.М. Соколов), особлива композиційна стилістична будова (О.І. Нікіфоров, В.Я. Пропп).

Для нашого дослідження велику теоретичну цінність мають спроби літературознавців визначити особливості сюжетно-композиційної структури казок, спільні для більшості казок події-функції та класифікувати їх героїв за ролями (К. Бремон, Г.І. Власова, В.Я. Пропп).

Для створення казки як різновиду творчого оповідання у дитини мають бути розвинені такі психічні процеси і вміння, як уява, образне мислення, описове мовлення, вміння входити в уявні обставини, сприяти героям, вміти творчо перетворювати набутий досвід (перебудовувати і комбінувати уявлення) за допомогою фантазування, створюючи нові образи, дії, ситуації; використовувати відповідні засоби мови для втілення образів казки (М.В. Єрмолаєва, Т.Г. Постоян, А.Є. Шибицька).

Аналіз праць, присвячених вивченню особливостей сприймання і розуміння дітьми з порушеннями зору літературних оповідань, виявив обумовленість цих особливостей недостатністю досвіду, а саме

недостатністю сформованості конкретно-чуттєвої сфери дитини, внаслідок чого самостійне оволодіння дитиною образним словом є утрудненим.

На основі власних досліджень нами були визначені напрямки роботи психолога з розвитку творчої словесної уяви дітей з порушеннями зору молодшого шкільного віку за допомогою казок: виховання інтересу до чарівних казок шляхом збагачення читацького досвіду дітей, прослуховування казок на аудіоносіях, відвідання театралізованих вистав тощо; ознайомлення із ідейно-естетичними, жанрово-композиційними та мовностилістичними особливостями казок; ознайомлення з героями різних казок; розвиток соціально-побутових навичок та навичок орієнтування в просторі з метою ознайомлення дітей з різними видами оточуючого середовища і притаманними їм елементами; розширення досвіду міжособистісного спілкування і кола соціальних контактів.

Отже, аналіз означеної проблеми дозволив дійти висновку, що розвиток творчих умінь дітей молодшого шкільного віку з вадами зору безпосередньо залежить від багатства та різноманітності їх практичного та сенсорного досвіду, в процесі набуття якого реалізується один з найважливіших дидактичних принципів – зв'язок навчання з життям. Таким чином, розширення кола уявлень дітей, їх конкретизація та узагальнення створюють міцну основу для розвитку уяви, що втілюється у творчій діяльності.

Завдання спеціального психолога при роботі з дитиною, що має порушення зору, є не лише збагачення та розширення її предметних уявлень про оточуючий світ, існуючих природних закономірностей, законів і цінностей, а, в першу чергу, надання допомоги в оволодінні доступними дитині засобами вираження тих ідей, які вона емоційно переживає,

Творчий розвиток дитини – запорука гармонійного розвитку її особистості та індивідуальності. Творчо обдарована і розвинена особистість здатна виразити свої емоційні переживання, враження про світ і себе саму.

Список використаних джерел

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 96 с.
2. Ермолаева М.В. Практическая психология детского творчества: Учеб. пособие / М.В. Ермолаева. – 2-е изд., испр. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2005. – 304с. – (Серия «Библиотека школьного психолога»).
3. Земцова М.И. Пути компенсации слепоты в процессе познавательной и трудовой деятельности / М.И. Земцова. – М., 1956.

4. Костючек Н.С. Роль речи в формировании представлений учащихся начальной школы слепых [Текст] / Н. С. Костючек // Особенности познавательной деятельности слепых. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 93 с.
5. Литвак А. Г. Тифлопсихология: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. Дефектология / А.Г. Литвак. –М.: Просвещение, 1985.
6. Страхов И.В. Психология воображения / Иван Владимирович Страхов. – Саратов: Саратовский государственный педагогический институт, «Полиграфист», 1971. – 76 с.

The article presents findings of the study on development of verbal creative imagination of visually impaired children based on specialized psychological and pedagogical literature analysis. It presents scientific views regarding the impact of visual impairment on development and functioning of the imagination under conditions of deprived vision, and also explains connection between speech and creativity development in primary school age. It also determines the role of fairytales as literary genre in development of creative imagination of young children.

Keywords: visually impaired children, imagination, verbal creative work, verbal speech, object conceptions.

Отримано 21.9. 2013

УДК 376.353

***С.Н. Феклистова
Е.В. Мельникова***

ЭЛЕКТРОННЫЙ ДНЕВНИК КАК СРЕДСТВО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧИТЕЛЯ-ДЕФЕКТОЛОГА И РОДИТЕЛЕЙ РЕБЕНКА С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА, КОМПЕНСИРОВАННЫМ КОХЛЕАРНЫМ ИМПЛАНТОМ

Стаття присвячена проблемі розробки електронного щоденника взаємодії учителя-дефектолога і батьків дитини з кохлеарним імплантом.

Ключові слова: кохлеарна імплантація, порушення слуху, компенсоване кохлеарним імплантом, взаємодія, електронний щоденник.

Статья посвящена проблеме разработки электронного дневника